

BERNHARD FISCHER'I RAAMAT "VITALISMUS UND PATHOLOGIE"

Kalevi Kull

Kunagi, ajades koos Urmas Sutrop'iga Evald Oldekop'i, ühe õige omapärase ja uurimist väärt eesti teadusemehe (hüdroloogi ja bioloogia teoreetiku) järgi [3; 4; 10], sattusin sellest kõnelema Mart Rahi'ga, sügava kultuurihuviga bioloogiga. Osutus, et ta oli vanaraamatukaupmees Ruudi Alas'e käest muude raamatute hulgas ostnud ka mõned varem Evald Oldekop'ile kuulunud köited, ja ilmselt oli R. Alas'e valduses neid olnud rohkemgi. Mõistes mu huvi E. Oldekop'i vastu kinkis M. Rahi mulle selle E. Oldekop'i pliiaatsimärkustega raamatu, millest järgnevalt veidi lähemalt.

Teose pealkiri on "Vitalismus und Pathologie" [2], autor *Dr. Bernh. Fischer, o. Professor der allgemeinen Pathologie u. pathologischen Anatomie, Direktor des senkenbergischen pathologischen Instituts der Universität zu Frankfurt a. M. Väljaandmiskoht - Berlin, Verlag von Julius Springer, 1924.* Raamat kuulub Wilhelm Roux, arengubioloogidele väga hästi tuntud mehe poolt toimetatud seeriasse "Vorträge und Aufsätze über Entwicklungsmechanik der Organismen", Heft 34.

Toome järgnevalt raamatu sisujaotuse.

Einleitung. - Aufgabe (1)

I. Grundlagen. Die Regenerationen und Ganzheitsleistungen (4)

II. Zweckmäßigkeit. - Maschinenbegriff (15)

III. Theorie der Chemomorphe (22)

IV. Die Einheit und Ganzheit des Organismus (47)

V. Die Psychoide als Erklärung des Lebendigen (90)

VI. Die zweckwidrigen Regenerationen (97)

VII. Die zweckwidrigen Lebensvorgänge in der Pathologie (108)

VIII. Die Anwendung des Vitalismus in der Pathologie (117)

IX. Teleologie als Erkenntnis- und als Heilmittel (122)

X. Theorie der Synthese (134)

XI. Körper und Geist (144)

XII. Problemstellung in Vitalismus und Mechanismus (160)

Literatur (168)

Suure osa raamatust haarab neovitalistliku teooria esitus ja diskussioon teiste autoritega, patoloogia probleeme käsitletakse selle valguses põhjalikumalt neljas peatükis

(VI...IX).

Neovitalistid kõealeb autor järgnevalt: *"Das Wesentliche ist, daß ebenso wie die alten Vitalisten die Neueren (Bunge, E.v.Hartmann, Rindfleisch, Pauly, Francé, W.Stern u.a.) die physikalisch-chemische Erklärbarkeit des Lebens grundsätzlich bestreiten. Die 'Entelechie' von Hans Driesch, die Dominanten und Systemkräfte von Reinke, die 'Impulssysteme' von v.Uexküll, die Atomseelen von Rich.Koch sind an die Stelle der alten Lebenskraft getreten. Diese Kräfte sollen nichtenergetisch sein, sich beliebig aus sich selbst vermehren können und alle Lebensvorgänge regeln"* [2, lk.1-2]. Sellesse elujõudude ritta sobiks lisada ka päriliku informatsiooni süsteemi.

Mehhanitsismi ja vitalismi antinoomia sõnastab B.Fischer järgmiselt: *"Während die mechanistische Theorie auch für alle Erscheinungen des lebendigen die gesetzmäßige Gebundenheit an das materielle Substrat annimmt, glaubt der Vitalismus, daß die Entwicklungs-, Bildungs- und Funktionsfolgen der lebendigen Substanz durch immaterielle Kräfte, 'Impulssysteme' geregelt, durch eine 'Impulsmelodie selbstherlich bestimmt' werden (v.Uexküll)"* [2, lk.2]. Vitalismi kui teadusharu või bioloogilise vaateviisi olemuslikuks jooneks peab ta organismi impulss-süsteemi uurimist. Näeme ka autori selget sümpaatiat J.v.Uexküll'i vaadete suhtes.

Ühe oma kriitilise kõrvalmärkusega - *"Der Vitalismus klammert sich immer wieder zu sehr und zu eng - auch Driesch - an den Begriff der mechanischen Erklärung"* [2, lk. 22] - viitab ta veelikord sellele, et vitalism just mehhanismide uurimisega ongi tegelema. See meenutab Tartu semiootikakoolkonna kohta öeldut - et siin tuginetakse väga küberneetikale [9].

Erinevalt mitmeist teistest vitalistidest rõhutab B.Fischer keemiliste faktorite rolli: *"Jede besondere organische Form zeigt ausnahmslos eine besondere spezifische chemische Struktur"* [2, lk. 28]. *"Die morphologische Phylogenie ist die sichtbare, äußere Konsequenz der chemischen Phylogenie"* [2, lk. 29]. *"Wenn v.Uexküll schreibt: 'Soviel Lebewesen, soviel Pläne', so können wir ihm nur beistimmen und wir können einfach hinzufügen: soviel Individualplasmen!"* [2, lk.28]. *"Hier wird also aus exakter entwicklungsmechanistischer Forschung der Schluß gezogen, der auch durch modernen chemischen Methoden der Immunitätslehre - entgegen Driesch - bewiesen ist: jeder Organismus hat ein spezifisches, für ihn chemisch-characteristisches Plasma"* [2, lk. 31-32]. Need seisukohad on heas kooskõlas tänapäevaste vaadetega organismide individuaalsuse ja muuhulgas ka liigi tuvastus-kontseptsiooniga [5].

Patoloogia probleemid pole senijani üldbioloogias kuigi olulisel kohal olnud. Ometi on selge, et patoloogia ilmub uue nähtusena looduse hierarhias just bioloogilisel organisatsioonitasemel. Seetõttu võib haigust pidada kui mitte just elu atribuudiks, siis igatahes elu üldistest omadustest otseselt tulenevaks nähtuseks. Selles mõttes peaks haiguse teooria olema kindlasti tähtsaks teoreetilise bioloogia osaks, eriti veel kui arvestada selle valdkonna erakordselt suurt rakenduslikku kaalu. Usun, et normi ja patoloogia vahekorra ning patoloogiliste protsesside üldiste omaduste seni eraldiseisvad käsitlused saavad varem või hiljem integraalsema uurimise objektiks teoreetilises

bioloogias: stress, distress, adaptatsioonisündroom, palavik, valu, immunoloogiline reaktsioon, resistentsus, gerontoloogia, surm, kasvajad, epideemiad, viroloogia, bakterioloogia, endotsütobioloogia, parasitoloogia jne.

B.Fischer analüüsib eesmärgipärase ja eesmärgivastase (zweckmäßige ja zweckwidrige), s.o. normi ja patoloogia vahekorra üldbioloogilisest vaatekohast lähtudes. "Nach Reinke, Driesch, Wolff, Herbst und anderen ist daher die zweckmäßige Reaktionsfähigkeit eine primäre Eigenschaft der Organismen, ist sie das Gesetz des Lebens überhaupt. Wir dagegen behaupten: Die zweckmäßige Reaktionsfähigkeit im Organismus ist eine einfache Folge seiner typischen physikalisch-chemischen Konstitution" [2, lk. 97]. Ta vaatleb mitmeid füsioloogilisi protsesse (näiteks eesmärgivastased superregeneratsioonid - die zweckwidrigen Superregenerationen), mida ei saa seletada tavapärase eesmärgipärasuse seisukohalt. "So glaube ich also, daß weite Gebiete der Pathologie zum Problem des Vitalismus wichtige Beiträge liefern können, und auf die Grundlinien dieser Bedeutung der Pathologie für die Lehre vom Leben hinzuweisen, war mit die Veranlassung zu dieser Abhandlung" [2, lk. 117].

Väärrib märkimist, et J.v. Uexküll'i teooria ja sedakaudu ka neovitalistlik biosüsteemide käsitlus on saanud tähtsaks allikaks ja eelkäijaks psühhosomaatilise meditsiini arengus [7]. Selle seose aluseks on mu meelet suuresti see, et füüsilise ja psüühilise vahekorra analüüs on bioloogias leidnud uurimist eelkõige just neovitalistide töodes. Praegusajaks on neovitalistide tööd ja nende poolt kasutatud terminoloogia paljus unustatud, ent on ilmunud uus valdkond - biosemiootika - mille raames samu probleeme uuritakse. Biosemiootika näib ka suutvat lõpuks lahendada vitalismi ja mehhanitsismi kaua lahendamatu püsinud vastuolu [6]. Ja näib et pole juhuslik seegi, et biosemiootika rajajate hulgas on J.v. Uexküll, psühhosomaatilise meditsiini suurkujude seas aga tema poeg T.v. Uexküll [7].

E.Oldekop osundab oma teoses B.Fischer'i raamatut korduvalt. Ta on oluliseks pidanud eesmärgipärasuse ja eesmärgipärasuse vahekorra kohta käivaid näiteid [8, lk. 43, 45] ning taandamatute kvaliteetide (entelehhiate ehk vormide) käsitlust, mida B.Fischer nimetab 'sünteesideks' [8, lk. 47, 48, 56, 58, 59, 60].

E.Oldekopi pliiaatsimärkused ja 'NB'-d B.Fischer'i teose leheäärtel näitavad, et ta on raamatu otsast otsani läbi töötanud. Järgnevalt üks näitelõik tekstist [2, lk. 160]: "Auf dem Boden unserer Anschauung ist es klar, daß die körperlichen Erkrankungen ganz notwendig auf die komplizierten Vorgänge im Gehirn und damit in tausendfältigen Verknüpfungsmöglichkeiten auf dessen Funktion, die Psyche, einwirken müssen. Ebenso wird die Funktion des Gehirns auf zahlreiche körperliche Vorgänge ein- und rückwirken müssen, schon wegen der ungeheuer innigen Verknüpfung all der komplizierten Leistungs- und Reflexmechanismen im Organismus." E.Oldekop on enda poolt alla tõmmatud koha kõrvale kirjutanud: "NB: nicht das Psychische als solches, sondern Funkt. des Gehirns".

E.Oldekopi äratuntava käekirjaga märkusi leidub mõnes teiseski neist vähesest vitalismi alaseist raamatuist (näiteks [1]), mis mul on õnnestunud aastate jooksul Eesti vanaraamatuäridest hankida. Nii näeme ka kui oluline on üksiku teadusemehe roll meie

kultuuri suuruse juures ühe eriala raamatute toomisel selle vaateväljadesse. Evald Oldekop on olnud ju üks väheseid neovitaliste eesti soost teadlaste hulgas. B.Fischer'i teos aga üks väheseid stiilseid vitalistliku patoloogia esitusi.

Kirjandus

1. Driesch, H. (1921). *Philosophie des Organischen*. Leipzig: W.Engelmann. xvi+608.
2. Fischer, B. (1924). *Vitalismus und Pathologie (Vorträge und Aufsätze über Entwicklungsmechanik der Organismen 34)*. Berlin: J.Springer. iv+173.
3. Kull, K., Sutrop, U. (1985). Terviklikkuses on elu omapära. 100 aastat Evald Oldekopi sünnist. - *Eesti Loodus* 28(12), 815-817.
4. Куляб, К.Л., Сутроп, У.Э., Явни, А.Э. (1987). Э.Дльдекоп - выдающийся гидролог и философ биологии. - In: *Проблемы развития науки и техники Прибалтики 2*. Рига. 175-176.
5. Kull, K. (1992). Semiotics and evolution. - In: *Biosemtotics. The Semiotic Web 1991* (T.Sebeok, J.Umiker-Sebeok, eds.). Gruyter. (in press)
6. Kull, K. (1992). Semiotic paradigm in theoretical biology. - In: *Lectures in Theoretical Biology: The Second Stage* (K.Kull, T.Tiivel, eds.). Tallinn: Academy of Sciences. (in press)
7. *Lehrbuch der psychosomatischen Medizin*. (1979). (T.v. Uexküll, ed.). München: Urban & Schwarzenberg. xvi+844.
8. Oldekop, E. (1930). Über das hierarchische Prinzip in der Natur und seine Beziehungen zum Mechanismus-Vitalismus-Problem. Reval: F.Wassermann. 64.
9. Scheffczyk A. (1986). Culture. Moscow-Tartu School. - In: *Encyclopedic Dictionary of Semiotics 1*. (T.A. Sebeok, ed.). Berlin: Mouton de Gruyter. 166-168.
10. Sutrop, U., Kull, K. (1985). *Theoretical Biology in Estonia*. Tallinn: Valgus. 28.
11. Uexküll J.v. (1920). *Theoretische Biologie*. Berlin: G.Paetel. 260.